

Беззуб'як Мирослав

**ВІДРОДЖЕННЯ МОДЕЛІ
“ДЕРЖАВНОЇ ІНКОРПОРАЦІЇ” ТА
“ОФІЦІЙНОГО НАЦІОНАЛІЗМУ”
В ЕТНІЧНО ГЕТЕРОГЕННИХ
СУСПІЛЬСТВАХ НАПІВПЕРИФЕРІЇ**

Сучасна Європа і світ були та залишаються етномозаїчними. В історії постійно відбувається процес формування і зникнення етносів, тобто етнічна картина не є чимось сталим і незмінним, а, навпаки, рухомим та різнобарвним. Достатньо згадати історичну долю та політичні звершення вже нині зниклих норманів чи навіть античних греків. Разом з тим, лише на певному етапі історії виникає загальна тенденція до перетворення етнічної групи на політичну націю з власною державою. Тут варто погодитися з гелнерівською інтерпретацією модерних націотворчих процесів, в яких ключову роль відіграють соціально-економічні умови індустріальної цивілізації. Згідно з цим автором політичні нації і національні держави виникають внаслідок того, що постає потреба в уніфікованих соціальних просторах з єдиною національною культурою, адже саме в таких просторах і може функціонувати національний ринок, національна економічна, політична і правова системи. Таким чином, політичне визрівання етносу пов'язане з перетворенням його на державну націю, націю-державотворця. З іншого боку, і це зазначає сам Ерн. Гелнер, не кожна етнічна група прагне мати власну державу та й не кожна спроможна її створити, що робить одні етноси по суті бездержавними, а інші – примусово бездержавними, такими, що приречені на “вічну” боротьбу за власну державність.

Так само можна говорити і про примусово державні етноси, котрі примушуються до державотворення всією міжнародно-

політичною ситуацією. Інакше кажучи, етнічна група може цілком комфортно почуватися “під крилом” потужної політичної нації, користуючись з благ залежності та відсутності політичної відповідальності, цілком вдовільняючись етнокультурними правами, наданими сильнішим. З такого комфортно-залежного побутування ці етноси виводяться інтенсивним міжнародно-політичним впливом. У світі існують регіони (передусім – це Європа), де етнос просто не може не прагнути стати політичною і державною нацією. Йдеться про міжнародно-політичний тиск, який спонукає етнічну групу до націо- та державотворення або під загрозою війни і знищення (етноциду), або під дією сили прикладу. В другому випадку слід пам’ятати слова Т. Сміта про те, що націоналізм набув глобального поширення не як практика, а як нормативний зразок політичної організації. В першому випадку йдеться про особливу роль війни і завоювання у виникненні нації та національної держави.

Європа завжди була “землею воєн”. Досить згадати, що дві Світові війни мали переважно (якщо не цілковито) європейське походження. Це дає підстави припустити, що націотворчий і державотворчий процеси найбільш інтенсивно відбуватимуться в тих регіонах, де етнічна мозаїка поєднується з перетворенням війни на провідну соціальну практику. Звідси й особлива фіксація націотворчих процесів на інституті державності, адже саме цей соціальний інститут є провідним інституційним засобом здійснення війни. Прикметно, що образи ворогів посідають провідне місце в усіх національних міфологіях, особливо акцентуючи роль війни в процесі перетворення етносу на державну націю. Таким чином, можемо доповнити ідеї Ерн. Гелнера в тому сенсі, що національна уніфікація потрібна не лише для економічного розвитку, але й для військово-політичного виживання.

Виокремлюються дві базові націотворчі структури – культура і армія. Однак обидві ці структури є похідними від інституту державності, якому і належить провідна роль у витворенні нації. Варто погодитися з тими теоретиками, які вважають, що держава творить націю, а не навпаки. Безперечно, існують й

інші погляди на націо- та державотворення. Зокрема, говорять про культурний націоналізм, згідно з яким держава утворюється вже після того, як виникла нація. Зрештою, саме так виникли державності в країнах Центральної Європи. Однак які це державності? Адже йдеться про держави слабкі, вторинні і залежні від національних держав Західної Європи, котрі було створено засобом державної інкорпорації – шляхом “збирання земель”. Прикметно, що єдина східно-європейсько-євразійська держава Росія виникла через “збирання земель” і є на сьогодні найпотужнішою з-поміж держав пострадянських теренів.

Б.Андерсон виокремлює ще один шлях формування національної держави. На його думку, політична нація і національна держава можуть виникнути навколо певного політичного ідеалу, зокрема, навколо ліберально-республіканської ідеології (як це було в Латинській Америці). Однак і в цьому разі, потужні держави так і не виникли. Натомість постали слабкі і залежні державні утвори та нестабільні національні політичні системи. Таким чином, можна погодитися, що існують ще два шляхи націо- та державотворення – культурний націоналізм (з батьківщиною в Центральній і Східній Європі) та ідеологічний націоналізм (з батьківщиною в Латинській Америці). Проте знову і знову постає питання: які нації і національні держави виникають внаслідок реалізації цих двох моделей націоналізму? Центральноєвропейські та латиноамериканські державності своїм місцем у сучасній міжнародній політиці дають відповідь на таке болюче питання. Всі вони – вторинні та залежні держави напівпериферії, котрі своєю національною могутністю значно поступаються державам Євroatлантичного світ-системного ядра. Вочевидь, маємо ґрунтовні історичні підстави стверджувати, що державні механізми, витворені державною інкорпорацією та через офіційний націоналізм, відзначаються значно більшою потужністю.

Загалом під кутом зору етнополітології і теорії націоналізму виокремлюється один із механізмів формування структур домінування у світовій політиці, коли через державну інкорпорацію формуються національні держави світ-системного ядра,

а через культурний та ідеологічний націоналізми формуються держави напівпериферії і периферії. Таким чином, за типом перетворення етносу на націю і відповідну їй державу можна визначити місце яке ці держави і нації посядуть у світовій спільноті.

Для напівпериферійних і периферійних держав існують дві форми їх подальшого розвитку в системі міжнародних відносин. Перший передбачає примирення із залежністю і визнання факту власної вторинності. Інший шлях може вважатися революційним. Він передбачає перетворення чи навіть перестворення власної державності. Йдеться про відтворення в рамках цих суспільств першої моделі націо- та державотворення – моделі державної інкорпорації, моделі офіційного націоналізму, моделі “збирання земель”. Припустимо, існує напівпериферійна держава з власною народною культурою, “рідною мовою” і державною структурою, яка нав’язана ззовні. Для такої держави і нації одним із шляхів подолання своєї вторинності є повторення шляху великих європейських держав, а не просте перенесення на свій ґрунт інонаціональних нормативно-інституційних стандартів. Причому, необхідно наголосити, що тут йдеться не про пошук такого собі цілковито унікального “третього шляху”. Якраз навпаки. Мовиться про відтворення історичного шляху великих європейських держав, а найголовнішим на цьому шляху було створення потужної та самодостатньої політичної системи і похідних від неї – культурної, військово-безпекової, економіко-адміністративної та техніко-адміністративної підсистем (автаркічно-авторитарної міжсистемної констеляції з потужною державою в центрі) .

Багатьма теоретиками націоналізму зазначалася ключова роль культури та культурної уніфікації у витворенні національних суспільств і національних держав. Згідно з Ерн. Гелнером, означена культура або отримується у спадок від донаціональних державних утворів та суспільств, або витворюється шляхом ресимволізації народної культури, піднесення її до рівня культури “високої”. Однак яким би не було походження національної

культури, в рамках моделі державної інкорпорації вона повинна перетворитися на підсистему системи політичної, тобто на її знаряддя. Тут слід зауважити, що підсистемою можна вважати системний утвір, який є знаряддям (саме знаряддям, а не просто складовою, як це традиційно вважається) іншої системи, котра, у свою чергу, не є знаряддям іншої системи. Інакше кажучи, національна культура в рамках моделі державної інкорпорації не повинна бути чимось самодостатнім і позаполітичним – це засіб ціннісної уніфікації, ключова складова системи “офіційного націоналізму”. Дотримуватися ціннісних еталонів необхідно не через якісь особливі якості національно-культурної формації, а через те, що так вимагає держава. Тут варто згадати думки видатного сучасного соціолога Т.Парсонса стосовно ключової ролі культурних зразків (ціннісних стандартів) в організації соціальної дії. На погляд цього автора, саме норми, відображені і зафіксовані в культурній системі, визначають і спрямовують соціальну взаємодію¹. Реінтерпретуючи теоретичні положення Т.Парсонса, можна говорити про три різновиди таких культурних еталонів в національній культурі: національні ідеї і вірування, національні експресивні символи, національні моральні цінності. Таким чином, без національних культурних стандартів суспільні відносини в рамках національного суспільства і національної держави ніколи не зорганізуються, а будуть в кращому разі ситуаційними; в гіршому – хаотичними. Однак існує й інший шлях культурної стандартизації національної сфери – шлях нав’язування/запозичення, коли національне суспільство використовує для свого нормативного впорядкування культурні стандарти більш розвинених і потужніших національних держав та суспільств. Проте цей шлях є шляхом залежності і периферизації.

Використовуючи теоретичні положення Б.Андерсона, можна стверджувати, що без розвиненої національної культури етнічна група просто не спроможна уявити себе як нація і держава. Видатний теоретик націоналізму виокремлює три основні умови такої “можливості уявити” (нація для нього – це уявна спільнота, тобто спільнота, члени якої не взаємодіють

безпосередньо) націю і національну державу. По-перше, це існування національної мови, яка протистоїть універсальній мові, що начебто дає доступ до вищого розуміння онтологічних та релігійних істин (латинська чи арабська мови). По-друге, це усвідомлення власної нації як такої, що існує в історії. По-третє, це відмова від уявлень про владу як таку, що організовується навколо природно існуючих ієрархій домінування². В націоналізмі всі члени нації є рівними. Вони мають однаковий доступ до національно-державного управління, тобто національна, а не станово-кастова належність, визначає “право на владу”. Таким чином, суспільство, в якому привілейована (переважно релігійна) мова домінує над народною мовою широких верств; в якому присутня та чи інша форма кастово-елітаристського політичного устрою; і яке не може себе уявити як історичну сутність, тобто таке, що існує в Історії, а не Космосі — не може бути національним. Перевернути ж суспільну свідомість, зробивши її національною, може лише національна культура, котра несе в собі історичну міфологію, ідеї рівності і рівного доступу до влади всіх членів певної нації, а також записується і виражається національною мовою. Однак стати першим засобом націотворення така національна культура може тільки в руках держави, перетворившись на інструмент державної інкорпорації.

Національна культура інструменталізується націотворюючою державою передусім через систему національної освіти, а також похідну від неї систему національної науки. Про особливу роль національної освіти в процесі формування нації багаторазово говорив Ерн. Гелнер³. З аргументами цього відомого автора важко не погодитися. Зрештою, національна освіта в руках держави, яка здійснює стратегію “державної інкорпорації”, є, свого роду, “фабрикою” патріотів і націоналістів, яка “виробляє” уніфікований національний тип людини — політичної. В цьому сенсі для системи національної освіти, особливо коли вона перебуває в стані становлення, вкрай небезпечною є її стандартизація за інонаціональними зразками. Адже саме так національний розвиток деформується через імплантування до нього чужорідних

елементів. Усе це стосується і національної науки, стан якої є відображенням упослідженості/периферизованості національного суспільства в рамках суспільства міжнародного. З одного боку, національна освіта є одним із найефективніших каналів індоктринації для офіційного націоналізму. З іншого – це один з найефективніших засобів зовнішнього впливу на певну політичну націю і національну державу, передусім впливу спрямованого на підпорядкування цієї національної держави домінуючим великодержавним потугам. Тут варто згадати міркування видатного теоретика міжнародних відносин Г.Моргентау про те, що з усіх різновидів імперіалізму, культурний імперіалізм є найефективнішим. Справді, навіщо докладати зусиль, аби підкорити іншого? Достатньо змінити на свою користь його спосіб мислення і сприйняття, тобто зробити залежною саме структуру соціального мислення країни і суспільства, які є об'єктами домінування.

Не меншу роль в процесі здійснення націотворчої стратегії “державної інкорпорації” відіграє військово-безпекова підсистема, особливо з огляду на те, яке значення для виникнення політичних націй і національних держав мали війни, зовнішній міжнародний тиск, армія. Зауважимо, що остання може бути не меншою “фабрикою” патріотів і націоналістів, ніж система освіти. Крім того, збройні сили є одним з найефективніших засобів політичної стабілізації і підтримання порядку в умовах становлення політичної нації. Саме з огляду на націотворчу функцію армії слід обережно ставитися до різноманітних форм “цивільного контролю”, який доволі часто є прихованою формою зовнішнього контролю з боку національних держав, котрі прагнуть глобального чи регіонального домінування. Так само шкідливою може виявитися зовнішньополітична стратегія прискореного членства в різноманітних безпекових альянсах ще до того, як національні збройні сили набудуть належних організаційних, технічних і політичних параметрів. Крім того, оскільки ці альянси засновуються і підтримуються потужнішими державами-гегемонами (як регіональними, так і глобальними), то й членство в них може

перетворитися на різновид залежності й периферійності. Для напівпериферійних країн армії належить бути як національною гордістю, так і національним порятунком.

Нарешті, велику націотворчу роль можуть відіграти економіко-адміністративна та технологічно-адміністративна підсистеми. Передусім, йдеться про жорстку протекціоністську політику в галузі економічного та технологічного виживання. Успіхи в галузі економіки та технологій історично фіксують якісні етапи становлення політичної нації, надаючи водночас, ресурси для такого становлення. Крім того, в цих підсистемах створюється кадровий управлінський потенціал національного суспільства. Національні економічні системи особливо в часи становлення політичної нації та за умов великодержавного домінування в жорстко ієрархічній системі міжнародних відносин, можуть уявлятися лише як автаркічні, тобто такі, котрі містять в собі “структури самодостатності” (політичної, економічної, культурної)⁴. Головним історичним завданням державної інкорпорації в галузі економіки і технологій є створення замкнених та максимально самодостатніх національних господарчих і науково-технологічних комплексів, в яких одне з ключових місць посяде цілковито національний військово-промисловий комплекс. Зрештою, східноєвропейського націоналізму великі держави-гегемони євроатлантичних теренів остерігаються не тому, що він ось такий весь “біснувато-іраціонально-шовіністичний”, а через те, що він несе у собі історичну можливість відродження мужньо-раціонального мілітаризму прусського зразка.

¹ Парсонс Т. О структуре социального действия. — Изд. 2-е. — М., 2002. — С. 95, 423, 445, 451.

² Андерсон Б. Воображаемое сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Пер. с англ. — М., 2001. — С. 58.

³ Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм / Пер. з англ. — К., 2003. — С. 40, 67, 93.

⁴ Сміт Е. Національна ідентичність. — К., 1994. — С. 25.